

Како до нове концепције одбране

– Неке методолошке назнаке –

Капетан бојног брода проф. др Радивоје Јовацић

Аутор у прилогу образлаже нужност новог теоријско-методолошког приступа и поступка у мишљењу – истраживању одбрамбене (војне) сфере нашег друштва (у настајању), посебно његове концепције. Односећи се критички према теоријским и методолошким полазиштима у теоријском ангажману око питања раније концепције – концепције ОНО и ДСЗ, аутор закључује да је она нужно морала да „падне“ у тренутку када и њене идеолошки конструисане претпоставке: „самоуправно друштво“, политички систем, флоскула о „братству и јединству“ и мноштво других претпостављених „основа“ из којих је та концепција извирала и логички се уобличавала. Бројност аутора који су се ангажовали око те концепције, не доводећи у питање њене основе, као и велики број њихових „научних радова“, нису могли да удахну живост тој концепцији с обзиром на општу идеологизованост друштва и „научног“ мишљења, због чега је нестанком владајуће идеологије нестало и све оно што је на њој утемељено. За нови приступ концепцији одбране друштва, које се тек ствара на новим основама, аутор сматра нужним радикалну критику читавог комплекса претпоставки раније концепције, односно њених основа, а затим продубљено промишљање нових услова у којима ће се створити нова. У оквиру тога, своју пажњу задржава и на „новом светском поретку“, који се све више и све отвореније намеће као диктат једног „центра“ светске политичке моћи, и указује на проблеме безбедности и одбране малих народа и њихових држава у условима тог и таквог диктата.

Не тако давно са поносом смо истицали да је питање одбране друштва (које смо деценијама изграђивали) доспело међу битна питања нашег свеколиког опстанка и тако постало предмет интересовања укупне теоријске мисли, укључујући, свакако, и пре свега – војну. Тешко је и присетити се бројних чланака, студија и књига у којима су аутори, већ према својим усмерењима, с различитих аспеката – филозофског, социолошког, правног, политиколошког, економског, војног итд. – настојали да научно, мериторно и ауторитативно јавно кажу своју реч о концепцији одбране (друштва), њеним основама и систему, те о организацији снага и средстава отпора евентуалној агресији на нашу земљу.

После свега што се збило с нашом државом и друштвом у целини, интересовање за теоријска питања везана за одбрану као да је одједном

нестало. Слом друштва и државе, за многе брз и неочекиван, као да је „уплашио“ многе посленике писане речи и научног ангажмана да наставе да се баве питањима која су их до тада интересовала. Изгледа да је тиме читава проблематика одбране „пала на плећа“ војних стручњака, који – притиснути нужношћу и у условима стварања нове војске те државе – настоје да бар донекле осмисле практична питања војног деловања, и то, пре свега, у области ратне вештине и (ре)организовања војске, како би се пружио успешан отпор онима који би хтели да нестанемо са ових простора.

О покушају да се концепција одбране уобличи на основу неких резултата научних истраживања, заиста, ретко да се сада може наћи по која реч. Као да је замро „аналитички дух“, као да је сагорео у претходном општем ангажману на подручју одбране и у истраживању општеприхваћене концепције ОНО и ДСЗ. Штавише, стиче се утисак да се теоријска мисао сада стиди својих резултата и онога што је о тој концепцији мислила, па је спремна и да се свега тога одрекне.

Слом и распад друштва и државе доживљени су као слом и неуспешност концепције одбране друштва и државе, чиме су практично обезвређени, између осталог, и сви напори интелектуалног ангажмана у сфери одбране. У тој летаргији и обесхрабрености духа, ретки су аутори који су спремни да се теоријски ангажују око концепције одбране. Таквом аутору би се, без сумње, учинило, већ на почетку, да улази у подручје опште мисаоне конфузије и противуречности, бројних теоријских и методолошких потешкоћа и сваковрсних замки, те потпуно нејасних претпоставки изазваних променама у друштву (држави) и његовом ближем или даљем окружењу. Њему би се учинило да мора почети све из почетка и од ничега, будући да су не само нестале претпоставке на којима се концепција ОНО и ДСЗ заснивала већ је „срушен“ и комплетни теоријско-методолошки апарат за њено истраживање, научно елаборирање и презентирање широкој, а не само научној јавности. Без сумње, у таквим околностима није реално очекивати да ћемо у скоро време имати нешто попут раније концепције као најопштију замисао одбране, а поготову не нешто што би било теоријски конзистентно као резултат дубљих научних захвата.

Уз претпоставку да су претходне опсервације барем делимично тачне, морамо се упитати: да ли је уопште сада могуће мислити концепцију одбране и како?

Пре него што покушамо, бар у методолошкој равни, да мишљу додирнемо то питање и могуће одговоре на њега, ваљало би скренути пажњу на чињеницу да су захтеви да се до концепције дође што пре – брзо, сада и одмах, неоправдани, мада се могу разумети. Таква инсистирања извиру, вероватно, из објективних околности у којима смо се нашли и као народ и као држава, а у којима нам се сваког дана прети нападом, што заиста захтева брза, практична решења која се не могу

одлагати. Али, управо због тога се и не могу чекати резултати неких дугорочних научних истраживања на основу којих би се конституисала једна конзистентна и научно заснована концепција одбране. Свакако, научно фундирана и уобличена концепција би, вероватно, омогућавала да се лакше и брже дође до правих и умнијих практичних решења у условима непосредне претње нападима војном силом, али то не може бити разлог за брзоплетост у мишљењу и (теоријском) деловању у сфери одбране и стварања неке концепције за једнократну употребу. Склони смо да тврдимо, међутим, да се и без такве концепције, у актуелним условима, може доћи до нужних и адекватних решења, јер нам за то стоје на располагању бројна средства и што је најважније, знања из ратне вештине (уз њихово нужно ослобађање од идеолошких и псеудонаучних координација) и довољно историјског „ратничког искуства“ као упоришта за њихово доношење, која би омогућила да се у реченој ситуацији успешно одупремо онима који би да нас војнички угрозе. Оно, дакле, што нам у таквој ситуацији једино преостаје јесте: прикупити сву актуелну и потенцијалну моћ народа и свих ресурса – духовних и материјалних, као и оно што нам је остало од бивше ЈНА, и то све зналачки и „ратнички“ вешто искористити у одбрани од претеће опасности. У томе је нужно актуелизовати деценијама прескакана и заборављана ратничка искуства Србије и Црне Горе, којима то није први пут у дугој историји да се нађу саме у скоро безизлазној ситуацији у борби за свој државни и људски опстанак. У условима, пак, изгубљених илузија и (како ћемо касније покушати да покажемо) испразних идеолошких фраза које су у концепцији ОНО и ДСЗ „служиле“ као извор мобилизације и мотивације људи за одбрану, нужно је вратити се вредностима које су вековима традирали народи Србије и Црне Горе – слобода, част, достојанство, државотворност, отаџбина, патриотизам и слично, а које су им омогућавале велике историјске (војне) победе. Повратак тим вредностима, наравно уз завидну обученост и опремљеност, гаранција је успешног отпора намерама креатора „новог светског поретка“ да нас као народ претвори у (модерно!) робље и, тако, као политички субјект елиминишу из „светске заједнице“.

Но, без обзира на „исход“ евентуалног сукоба (а он, ипак, може и мора бити само један), тешко је претпоставити да нас више на овим просторима неће бити. У оквиру „новог светског поретка“, мимо или поред њега, па чак и независно од њега (што је, опет, тешко претпоставити), овај народ мора на неки начин опстати, па, дакле, мора бити и спреман на свој слободно изабран (или изборен) начин производње друштвеног живота и одбране. То је тек време у којем је могуће размишљати о трајнијој концепцији одбране, при чему, без сумње, наведене вредности у њој морају имати и те како високи ранг.

Заиста, каква би била концепција одбране нашег друштва, државе и народа и како је мислити у времену које је пред нама и у радикално измењеним условима?

У покушају да се бар приближимо могућим одговорима на то питање, пажњу ћемо задржати на његовом другом делу (како мислити концепцију одбране?), јер нам се чини да одговор на тај део постављеног питања указује на све оно што је нужно да се промисли како би се одговорило и на први део истог питања: каква би била, односно како би се могла дефинисати (уобличити) та концепција? Отуда би се могло рећи да странице које следе указују на методолошку раван разматрања постављеног питања, са битно хипотетичким карактером, по принципу: ако... онда...

Та хипотетичност потиче од, рекли бисмо, неоспорне чињенице да много тога што битно утиче на карактер и садржај (могуће) концепције одбране нама, једноставно, у суштини и у свим својим обрисима, сада није дато. При томе, мислимо, пре свега, на карактер друштва, карактер и начин организовања државе, карактер и начин организовања оружане силе такве државе и њено место и улогу у друштву и држави, као и на све оно што би нам могло донети агресивно успостављање „новог светског поретка“. Једино што нам је донекле познато јесте то да почетни кораци у правцу конституисања државе и њене војске, као и доминантни трендови у међународној заједници, без сумње, воде измени услова мишљења концепције и нужном радикалном мењању постојећег с обзиром на промене претпоставке из којих се она једино може мишљу изводити.

За било какав озбиљнији покушај да се на постављено питање одговори нужна је оријентација у самом питању, која подразумева и обавезу да се тачно нагласи шта је то што мишљу ваља (као нужно) обухватити да би се уопште могло доћи до неких резултата који би, у својој укупности, били одговор на питање: како мислити концепцију одбране и шта је и каква она мора бити?

У оквиру нужног и мишљењу незаобилазног садржаја у покушају да се мисли концепција одбране сматрамо да спадају: 1) успостављање критичког (стваралачког) односа према методолошком приступу и методу промишљања (раније) концепције (ОНО И ДСЗ) и резултатима тог промишљања; 2) критичко преиспитивање друштвених и теоријских темеља из којих је та концепција настала и на основу којих је „научно“ верификована и као нешто „ново“ и „оригинално“ науци и јавности представљена; 3) изношење на видело темеља и битних карактеристика (претпостављеног) друштва у којем ћемо живети и евентуална промена „места“ и улоге војне сфере у том друштву, које ће бити онакво какво буде, под утицајем „новог светског поретка“ који се агресивно намеће, и 4) изношење на видело бити „новог светског поретка“ као општег окружења у којем ћемо и као друштво – држава и као мали народ опстајати, те разумевање места и улоге војног чиниоца у том поретку, као и однос „великих“ према „малим народима“ уопште.

Као што се види, ради се о комплексу питања која чине истраживачко поље, а које је немогуће мишљу покрити једним захватом. По природи и садржају, она су припадна скоро свим посебним наукама, укључујући свакако и војну, али и филозофију, која је, углавном, била запостављена (а и сама се умногоме дистанцирала) у протеклом периоду када је реч о проблемима одбране. Управо та разумењост и комплексност садржаја и нужност да се он једним широким и многостраним захватом мишљењем обухвата и говори у прилог нашој тези да је концепцију одбране немогуће „створити“ сада, брзо и одмах. Штавише, и такав обухват, односно његови резултати тек су комплетирање претпоставки за њено стварање, а не она сама.

Но, ако је пут мишљења до готове концепције дуг и самом мишљењу очито напоран, ништа нас не спречава да већ сада назначимо бар неке елементе из наведеног комплексног садржаја као покушај разумевања претпоставки за уобличавање једне нове и настајућим условима адекватне концепције одбране.

Први комплекс питања, дакле, тиче се критичког односа према методолошком приступу и самом методу промишљања концепције. То је, по нашем мишљењу, битно и незаобилазно у напорима да се на нови начин мисли одбрана уопште, па и њена концепција. Јер, добро изабран пут увек доведе до циља, а погрешан само случајно, најчешће никада.

Оно што даје једном знању легитимитет научног знања садржано је, између осталог, и у специфичности пута којим се до њега долази; дакле, у методолошком приступу и самој методи истраживања. Отуда и важност тих питања. Та специфичност хода научног мишљења само себи својственим путевима чини битну разлику између научног истраживања и знања које би се појавило као његов резултат и здраворазумског мишљења и знања, али и митског, религијског, па и филозофског.

Шта, међутим, карактерише методолошки приступ и научни метод којим се мислила „концепција ОНО и ДСЗ“, па и цела сфера одбране у минулом времену? Рекли бисмо да су то, пре свега, декларативност, идеологизованост и одсуство упитног односа према предмету истраживања. Са таквим карактеристикама тај елеменат научне апаратуре није служио истраживачима као пут до знања, већ, с једне стране, као потврда оданости учењу (марксизму), одакле су приступ и метод „преузети“, а са друге, као легитимација оданости унапред задатим ставовима о предмету истраживања, који су, у суштини, били сублимат политике и идеологије. То није тешко открити увидом у већи део онога што су у бројним студијама или књигама написали (уз часне изузетке) наши војни социолози, војни политиколози, „одбранолози“, па и „научници“ у области ратне вештине, када су настојали да је прилагоде „општеприхваћеној“, оригиналној, научно заснованој и владајућој „концепцији ОНО и ДСЗ“.

Декларативност и идеологизованост методолошког приступа и метода посебно су очигледни. Наиме, у истраживачким пројектима, као

и у студијама којима су презентирани резултати тих истраживачких напора, увек се, већ на почетним страницама, могло прочитати да се аутори опредељују за „марксистичко-дијалектички приступ“ предмету истраживања и за „дијалектички метод“ у самом истраживању. Ретко се где, међутим, у тим пројектима и студијама могла наћи нека озбиљнија теоријска експликација тога приступа и метода, а још мање покушаји да се докаже њихова нужност, с обзиром на предмет истраживања. Штавише, одређивање предмета и проблема истраживања, „уређивање“ система хипотеза и сама истраживачка техника били су формалног карактера, тако да све што следи из таквог декларативног изјашњавања око приступа и метода мало кореспондира с методолошким опредељењем, при чему се и само истраживање сводило на описивање „идеолошких“ ставова о предмету, а нису се истраживали реални садржаји из којих би ти ставови тек могли да се дефинишу. Све је то, дакако, у потпуној супротности са дијалектичким методом истраживања, чија је суштина садржана у захтеву „да се овлада чињеницама и пронађе њихов унутрашњи спој“, а што је нашим „марксистима“, углавном, било страно. Томе треба додати и потпуно игнорантски став већине наших теоретичара према неким другим методолошким приступима и решењима, а посебно према онима који по својој (идеолошкој) провенијенцији не кореспондирају са (углавном лоше схваћеним) марксистичким. Тиме су се, у суштини, сва истраживања упрошћавала, поједностављивала, па су и резултати морали у већини случајева да буду дефектни и, опет, идеолошки ставови а не научно утемељени докази и истине.

Ако је то тачно, а без сумње се увидом у бројне написане студије о концепцији може утврдити да је у већини случајева тачно, с правом се може тврдити да декларативно усвојени „марксистички приступ“ и „дијалектички метод“ нису ни служили као елеменат научне апаратуре у истраживању, већ као легитимација верности (лоше схваћеном марксизму) владајућој идеологији и из ње изведеним, али и задатим ставовима и решењима о предмету истраживања. То је и разлог што су нам бројна истраживања резултирала теоријским конструкцијама у сфери одбране и њене концепције, које су мало – а како се показало и нимало – одговарале реалним процесима друштвеног живота и потребама одбране.

У тим и таквим условима науци се није постављао (а што је још жалосније, ни она сама себи није постављала) задатак да истражује, већ да потврђује оно што је задато, било као одлука „партије и државе“, било као став претпостављених о концепцији одбране који је требало да „теоретичари“ и „произведени“ научници само описују, популаришу и „елаборирају“, и тако „усавршавају“ и „развијају“. Свакако да је у тој ситуацији у таквим „научним“ методолошким поступцима онемогућен било какав упитан и критичан прилаз и однос према концепцији одбране као предмету истраживања; критички дух није могао да нађе

упоришну тачку како би стваралачки проговорио о ономе што би се питао, па је тако читав теоријски ангажман добио карактер апологетике а не стваралаштва.

Забрињавајуће у свему томе јесте то што је потврђивање верности „опште прихваћеним“ концепцијским решењима у сфери одбране и, преко њих, владајућој идеологији, било у многим случајевима и једини мотив за бављење „научним“ истраживањем. Наиме, већина је сматрала да је свуда, на сваком месту и на сваки начин било пробитачно потврђивати ту верност, између осталог и „научним радом“ у подручју одбране, па су због тога многе делатности у том подручју и уопште у подручју војног деловања прогласили научним, а људе који су се њима бавили – научницима. То потврђује и чињеница да су се у протеклом периоду појавили многи „научници“ марксистичке провенијенције и њихове бројне „студије“ и „научни радови“ друге врсте из те области. Они су сада заћутали, док су њихови радови, будући научно неутемељени, падом владајуће идеологије и идеолошки конструисаних претпоставки темеља друштва и концепције одбране – постали безвредан папир. Стога, сада, изгледа помало тужно, а и смешно, када се ти „муљачи марксизма“ одричу својих радова из области одбране и концепције, па и самог Маркса, дијалектике и марксистичког методолошког приступа, а да и нису свесни да до бити дијалектике те одбране, као и до дијалектике као метода, нису никада ни допрли.

Тако је (гледајући у целини питање о којем говоримо) псеудоистраживање рађало једноумље о концепцији одбране, а његово свеопште прихватање постало кобно за стварање независних судова и закључака, што је, даље, ништило свако критичко неслагање или креативну мисао.

У битно измењеним општим условима – насталим падом владајуће идеологије, рушењем (идеолошког) концепта развоја друштва и самог друштва, и његове државе, чему је (у извесном смислу) допринео и идеолошки псеудонаучни концепт његове одбране – и теоријски однос према одбрани нове државе и другачијег друштва мора бити битно другачији. Међутим, промене, нужне у интелектуалном ангажовању око питања и проблема одбране, међу којима је и питање њене концепције, неће се, нити се могу садржати у апсолутном напуштању коришћеног методолошког приступа и метода, већ пре свега у промени односа према том приступу и методу, али ће се они морати критички пропитивати. То је веома важно, јер смо сада сведоци потпуног одбацивања Маркса и његовог мишљења – као да нам је Маркс крив за све наше промашаје. Што је још интересантије, оно што се код нас сматрало марксизмом било је нешто што са Марксом, углавном, нема никакве везе, посебно када је реч о ономе што се као методолошка поука извлачило из његовог мишљења. Поменуто критичко преиспитивање значи, због тога, и учење, схватање и разумевање дијалектичког приступа и саме дијалектике као метода, око чега се наши марксисти

(опет уз ретке изузетке) нису баш много трудили. Тек тада, али и уз помоћ или заједно с другим приступима и методима истраживања, који су иначе познати и признати у методологији друштвених наука, може се говорити о избору методолошких приступа и метода истраживања у новим условима. То ће, са своје стране, водити „уозбиљавању“ теоријског рада у подручју одбране, у којем ће се тражити од посленика тога рада, пре свега, знање и способност за теоријски ангажман, а не њихова верност идеологији и „горе“ заузетим ставовима.

Да методолошки приступ и метод морају одговарати предмету истраживања опште је прихваћен став у методологији научног истраживања. Та кореспондентност се, ваљда, ни у једној области није потврдила у тако отвореној форми као у (досадашњем) истраживању концепције (ОНО и ДСЗ), али у негативном смислу. Идеологизација предмета истраживања – темеља друштва, друштвеног система и концепције одбране која из њега извире – нужно је тражила идеологизовани методолошки приступ и методе истраживања, што чини други комплекс питања с којима мисао нужно мора да се сусретне у покушају да мисли одбрану и њену концепцију на други начин.

Као што је познато, основу производње друштвеног живота и оно што је омогућавало развој друштва чинили су у протеклом периоду: „самоуправљање као целовити друштвени однос, друштвена својина и власт радничке класе“. Јединство тих елемената конституисало је, истовремено, и основ из којег је настао укупни друштвени систем, при чему су сви његови елементи и сфере живота формално уобличавани сагласно ономе што је тај темељ омогућавао и захтевао. Остављајући по страни друге сфере живота, сфера одбране је непосредно извучена из наведених конституенаса, и то у целини: њен систем, њена концепција, па и читава организација оружаних снага, посебно њена структура. Претпоставка је, наиме, била следећа: спој самоуправљања, друштвене својине и власти радничке класе, која оваплоћује власт народа и народности и власт човека као таквог, омогућава несметан развој слободног друштва и појединца превладавањем свега онога што би на било који начин посредовало тај развој и ту слободу. Сходно тој претпоставци, сфера одбране је везивана непосредно за наведене претпоставке темеља друштва, а не за неке њене организације, на пример, за државу. Та непосредност, која се успостављала, називана је процесом подруштвљавања, који је требало да доведе до тога да питање одбране постане питање сваког човека појединца, његових ужих или ширих колективитета. Будући да је, како се очекивало, свако заинтересован да брани и одбрани темељ таквог свог слободног опстанка, односно друштво, и државу у којима може слободно да живи и слободно да се развија, читава одбрана је концепцијски замишљена као отпор свих народа и народности евентуалном агресору. Теоријско утемељење те претпоставке нађено је у Марксовој теорији или учењу (?) о „наоружа-

ном народу“ као новом типу војног деловања, које се битно разликује од свих у историји познатих. За разлику (на пример) од „агресивности и отуђености“ као битних карактеристика војног деловања у свим „класним друштвима“, како се тада говорило и писало, оно је у тој концепцији (ОНО и ДСЗ) постало неотуђиво право свих и свакога да брани сопствени опстанак и опстанак друштва у целини.

Са становишта конзистентности тих назначених претпоставки и онога што се као концепција и систем ОНО и ДСЗ уобличио, тешко је било каквом анализом открити неки недостатак или логичко несагласје. Концепција је, наиме, имала скоро апсолутну конзистентност и логички спој својих елемената. Њене потешкоће и теоријски недостаци постају видљиви, а њена дисфункционалност очита тек постављањем питања суштине елемената који чине њену основу и степен интегрисаности тих елемената, који, као темељ друштва, заиста омогућују да то друштво постоји као што је замишљено. Таква питања се, међутим, у време промишљања концепције ОНО и ДСЗ нису постављала. Самоуправљање, друштвена својина и власт радничке класе нису се, наиме, никада доводили у питање; ти елементи су, једноставно, из идеологије „премештени“ у темеље друштва и схваћени као остварени и реални. Идеје о стварности проглашаване су без призива за саму стварност, иако су стварни друштвени процеси ишли другим токовима и производили другачије последице од очекиваних у свим сферама друштвеног живота, па и у одбрани. Тако се догодио парадокс: на нереалним и идеологијским премисама (које нису довођене у питање) израсла је читава грађевина формално-логички конзистентних закључака који су чинили концепцију одбране, при чему се, по ко зна који пут, потврдио у логици познати принцип да сви формално исправни судови и закључци не морају бити и (објективно) истинити. Непознавање тог принципа довело је многе теоретичаре одбране у заблуду да оно што истражују и пишу сматрају „научним“ и „истинитим“, а да претпоставке, односно премисе, из којих те „истине“ израстају никада не доведу у питање. Њихово разочарење је због тога потпуно разумљиво сада, када су погрешне (боље рећи идеологијске) друштвене претпоставке (и премисе) произвеле последице које су срушиле и себе саме као темељ друштва, али и оно што је на њима утемељено.

Но, то није једино „зло“ које се десило „мислиоцима одбране“. Друга, не мање значајна погрешка од које су они полазили састојала се у њиховом односу према теоријским основама концепције одбране и одбране друштва у целини. Ти теоријски корени или теоријске основе нађене су у Марксовој „теорији о наоружаном народу“. (Где су ти научници „пронашли“ ту теорију и шта су под њом подразумевали аутор ових редова се често питао и још увек се пита). И ту се идеологизованост мисли људи који су себе сматрали „научницима“ у сфери одбране показала у пуном светлу. Једну Маркову узгред изречену реченицу, и

то поводом конкретног историјског догађаја, прогласили су развијеном теоријом, док она једва да представља хипотезу, али опет (морамо бити поштени према неким од њих), не зато што су тако сами мислили (пошто изворног Маркса обично нису ни читали), већ зато што су то чули од највиших наших теоретичара (читај: од партијско-државног и војног руководства). А, пошто су се с изворним Марксовим делима у већини случајева ретко, а обично никада сусретали, знања оних „горе“ нису никада доводили у питање. Уосталом, то није било ни пожељно.

Не улазећи даље у анализу свега онога што бисмо лако могли да прогласимо погрешним премисама и претпоставкама, а од којих је „научна“ мисао о одбрани полазила, скренућемо пажњу само на још неке елементе који су, по нашем мишљењу, а због одсуства упитности према њима, битно допринели „паду“ концепције ОНО и ДСЗ. Међу њима истакнуто место имају следећи ставови постулативног карактера: 1) темељ друштва, конституисан јединством поменутих претпоставки, производи непротивуречно друштво; 2) будући да је реч о непротивуречној друштву, искључени су сви сукоби између државе и појединца и самих појединаца; 3) хармонична заједница (упркос, како се сматрало, неким девијантним понашањима), произведена и произвођена на основу наведених претпоставки темеља (самоуправног) друштва, које је успостављено револуционарним ангажовањем „свих народа и народности“, превладавала је и неке историјске противуречности као могуће изворе сукоба међу њима; 4) с обзиром на то да се ради о друштву као слободној и хармоничној људској заједници у којој су (скоро) превладане све историјске и актуелне противуречности између народа и народности, синтагма о „братству и јединству“ постала је врховна вредност за коју се ваља борити против оних који би да такву заједницу разоре; 5) будући да је реч о слободној, самоуправној, хармоничној заједници у којој је „братство и јединство“ врховна вредност, која је превладавала све (историјске) противуречности међу народима и народностима – једино што је још могло да је угрози била је спољна агресија, поводом које је и организована одбрана на основу „научно утемељене“ и уобличене концепције ОНО и ДСЗ, и 6) с обзиром на наведено, сасвим је разумљиво да је створен висок степен социјалне кохезије, из чега је настало уверење да је сваки појединац, али и његови ужи или шири колективитети (на пример, нације), био заинтересован да такво друштво и државу брани и одбрани.

Колико све то није било стварно, колико је, наиме, све то било само израз идеологијских пројекција и идеолошке флоскуле, посебно када је реч о превазиђеним историјским противуречностима „народа и народности“, најбоље показује све оно што нам се десило и дешава: пад идеологије водио је крвавом распаду друштва и државе, што није могла да заустави концепција одбране, штавише, појединим својим аспектима и сама је томе распаду погодовала.

И, тако, доспесмо до питања шта сада и како мислити концепцију одбране у новим условима, када смо се, најзад, барем се надамо томе, ослободили бројних заблуда, илузија и идеолошких иновација, експериментисања и флоскула у свим сферама живота, па и сфери одбране.

За једно озбиљније трагање за одговорима на то питање недостају (сада) чвршће упоришне тачке. Наиме, упркос започетим процесима који су окренути стварању нове друштвене заједнице и државе на просторима распаднуте „самоуправне“ Југославије, од народа Србије и Црне Горе, још увек се не може говорити о неким битним претпоставкама од којих би ваљало поћи у истраживање њене одбране. Стога се једино можемо ослонити на неке оцене и процене о томе, с обзиром на отворене (нове) процесе унутар те „нове државе“ али и с обзиром на такве процесе у ширем окружењу, па отуда и хипотетичност наше расправе.

Када је реч о тим процесима, имамо у виду, пре свега, оне који ће у битноме одредити карактер друштва у настајању на рушевинама самоуправног, као и могуће место и улогу сфере одбране (војне сфере) у томе друштву, а затим и место и улогу војног чиниоца у „новој“ међународној заједници као ширем окружењу, које се ствара успостављањем „новог светског поретка“.

Процеси отворени сломом „самоуправног друштва“ у свим његовим сферама – економској, политичкој, идејно-духовној, али и војној – недвосмислено указују да се враћамо (ре)успостављању грађанског друштва. Следеће чињенице то очигледно потврђују: 1) „пад“ друштвене својине као својинског односа (или као „друштвеног односа“ – како се у владајућој идеолошкој фразеологији тај однос с позитивним идеолошким предзнаком раније именовао), с укупном пратећом збрком синтагми, појмова и термина који су наши „зналци марксизма“ навелико производили (попут: „договорна економија“, „удружени рад“ и сл.), показао је сву њену дисфункционалност и отворио процесе приватизације, реприватизације и предузетништва с профитом као основним мотивом производње; 2) слом једнопартијског система и „непосредне социјалистичке демократије“ произвео је политички плурализам, односно вишепартијски политички живот и парламентарну демократију грађанског типа; 3) слом владајуће идеологије (као претежно лоше схваћеног марксизма, чијем су разумевању, такође, доприносили „муљачи марксизма“) отворио је слободне процесе идејног, духовног и стваралачког културног живота без цензура и забрана, и 4) слом концепције ОНО и ДСЗ показао је сву испразност нагомиланих фраза о подруштвљеној одбрани, о сфери одбране као друштвеној сфери, о спремности свих народа и народности да као „наоружани народ“ бране суверенитет и интегритет (!!) државе Југославије и отворио процес организовања одбрамбене моћи (нове) Југославије на начин примерен наведеним економским, политичким и духовним променама које воде „успостављању“ грађанског друштва.

Све те чињенице су међусобно повезане било узрочно-последично или функционално. За продубљенија истраживања било које од наведених група тих питања и чињеница познавање оних других је незаобилазно. Ми ћемо, међутим, остати у подручју чињеница везаних за сферу одбране и претпоставити да су нам друге углавном разумљиве (иако их тек треба истражити).

Посматрано у методолошкој равни, нови услови битно утичу на сферу одбране као предмет истраживања, као и на све оно што конституише тај предмет, па, према томе, и на њену концепцију. У вези с тим, неопходно је претходно констатовати да је та сфера у „самоуправном друштву“ одређивана као сфера друштва или „друштвена сфера“ попут осталих сфера друштвеног живота – економска, политичка, културна и слично. Штавише, она није обухватала само оне процесе и делатности који су везани за „војне проблеме“ већ много шире; мишљена је и створена и као активан чинилац друштва и његовог развоја. Њене карактеристике извучене су из карактера самог друштва, и тако, „одређивале“ њен садржај, али и укупно организовање друштва за одбрану. Најнепосреднији утицај тако схваћене и „смештене“ сфере одбране испољио се у њеној концепцији (ОНО и ДСЗ) као најопштије замисли одбране, која је, управо због тога, али и због идеолошких премиса из којих је извучена, постала све друго само не предмет стручњака. Наиме, из тих идеолошких конструкција извучена су не само доктринарна начела и питања политике одбране уопште већ и нека решења која се, пре свега, тичу војне струке – области стратегије, оператике, тактике, па чак и борбених дејстава и саме оружане борбе, и то више пута и противно неким битним принципима ратне вештине. О свим тим питањима могао је свако „мериторно“ да расправља и са становишта „неке“ своје науке да долази до „научних истина и доказа“. Будући да је проглашена научном, концепција је постала „старија“ од сваке војне доктрине и сваке војне стратегије, па и од сваког стручног ангажовања, које се морало стално са њом усаглашавати, чак и по цену да се наруши сама стручност.

Таква размишљања о сфери одбране и њеној концепцији грађанско друштво не познаје. То говори да се морамо одрећи многих наших новотарија и о концепцији одбране мислити на другачији начин, односно у складу не само са суштином тог, за нас новог, али стварно старог грађанског друштва, већ и према вековним војним искуствима народа на просторима (нове) Југославије и њиховим традираним вредностима. На тај нови пут промишљања одбране и њене концепције не полазимо ни од чега. Постоји, наиме, много теоријског што је већ промишљено и што баштини научна мисао уопште, па и војна о војним питањима – али и доживљеног и преживљеног до сада, и то не само код нас и од нас већ и код других народа и на другим просторима, од чега треба почети. Што смо све то мишљењем и праксом прескакали, одбацивали или

намерно заборављали искључиво је наша кривица, због чега и подно-
симо непотребне жртве.

Сфера војне мисли и праксе је у грађанском друштву условљена
карактером тога друштва, односно основним претпоставкама његове
производње друштвеног живота. Тај карактер друштва, међутим, сферу
одбране не условљава непосредно и у свим аспектима, односно не онако
како смо ми ту условљеност разумевали у „самоуправном друштву“. Ка-
рактер грађанског друштва условљава војну сферу и „војна питања“
само у основним обрисима, по којима би се она разликовала од те сфере,
на пример, у феудалном, „азијатском“ или старогрчком друштву. Не
улазећи у испитивање свих разлика, најзначајнија је у томе што су војна
сфера и сва питања која се ње тичу – сфера и питања државе а не
појединца или његових ужих или ширих колективитета, асоцијације или
удружења било каквог профила и карактера.

„Смештање“ војних послова у надлежности државе као апарата
власти и принуде и легитимног и легалног репрезентанта грађанског
друштва, посматрано историјски, „уозбиљило“ је та питања до озбиљ-
ности „државних“ послова о којима одлучује држава, и то само она, а
не овај или онај појединац (феудалац, на пример, или робовласник),
нити ова или она „група грађана“. Уосталом, сетимо се Хегелових
размишљања о државној власти, када он, између осталог, пише да је
„државна власт спој цивилне и војне власти“, при чему је она прва –
цивилна, „окренута према унутра“, а она друга – војна, „према споља“.
Или Канта, који говори о обавезама у одбрани и према одбрани, о
војним питањима, ратовима и слично. Наравно, та Хегелова окренутост
војне власти (под којом он подразумева све оно што је везано за војна
питања) према споља не значи никакву агресивност која би била по
себи иманентна овој власти, већ једноставно чињеницу да је она
окренута према другим државама које „као посебни индивидууми“ могу
својим аспирацијама и конкретним акцијама да угрозе ову прву, опет,
као „посебног индивидуума“ који се мора бранити. И не само Хегел
или Кант, већ многи филозофи, социолози и политиколози, пре и после
њих, имали су своје мишљење о војним питањима, а да и не говоримо
о онима који су се, пре свега, тиме бавили. Њихова имена није потребно
наводити; ионако ћемо морати многим њиховим мислима да се вратимо
у тренутку када о војним питањима – као што је и питање нове
концепције – почнемо да мислимо. Ипак, не можемо а да не поменемо
Клаузевица, од којег су наши мислиоци једино запамтили мисао да је
„рат наставак политике другим средствима“. Питање је да ли би и то
прихватили да ту мисао није Лењин до изнемоглости понављао. Остале,
пак, његове мисли, а пре свега оне о ратној вештини уопште, заборав-
љали су јер су – „превазиђене“!!

Све те мисли великих мислилаца, као и већи део онога што наука
баштини као знање о војним питањима, ми смо једноставно прескакали

и „заборављали“, много пута из незнања, а највише због тога што нису кореспондирале с марксизмом како смо га ми схватили – а схватили смо га, углавном, погрешно и из друге руке – па смо и самог Маркса довели у сукоб с великим мислима великих људи од којих је и из чијих мисли је настало и све оно што је он свету нудио.

У мислима свих тих људи доминира став да су питања одбране државна питања и да о њима не одлучује друштво и народ непосредно, већ преко државе и држава сама. Чињеница је да је тај став имао и Маркс, мењајући га само једном, и то поводом једног историјског догађаја – наиме, поводом револуционарне ситуације у Паризу хиљаду осамсто седамдесет и неке. Како ће се, пак, једна држава бранити, којим средствима и снагама и како ће оне бити организоване (што, у ствари, и чини суштину концепције одбране) – свакако зависи од укупне материјалне, људске и духовне моћи самог (грађанског) друштва, али је за нас, битно да о томе не одлучује друштво као целина или неки његови сегменти (ООУР или МЗ, на пример!!), већ држава као његов репрезентант, са својим стручњацима различитих профила, а нарочито из војне области.

Толико о промењеном месту „војне сфере“, војне мисли и деловања, уз следећи коментар: колико је све то ново у односу на оно што смо ми „мислили“ и „научно“ доказивали до сада с ослоном (само) на претпоставке самоуправног друштва и погрешно схваћеног и у идеолошке сврхе употребљеног Маркса немогуће је измерити. Али, та је немерљивост показала гротескно лице у тренутку када смо остали без државе као апарата власти (пре времена је одумрла!), која је, како-тако, функционисала и оставила ЈНА (као део ОС) самој себи и друштву које је није могло спасити од дебакла и општег распада, чиме се и само (друштво) распало.

Промена „места“ војне сфере има за последицу и њену промењену улогу. Када је реч о томе, „сфера одбране“ или (новом друштву примеренија синтагма) „сфера војне мисли и праксе“ мора се свести, и своди се, на оно што по суштини једино и мора да буде и јесте у том друштву, а то је да буде у функцији одбране земље – државе и народа, а не чинилац стварања оваквог или онаквог друштва, нити „ковања“ некаквог „братства и јединства“, како смо говорили за ЈНА као део бивших оружаних снага, а још мање у функцији стварања социјалне или неке врсте социјалне и друге кохезије. Јер, концепција одбране са тим вредностима рачуна; то је нешто што (мора да) већ постоји, на чему одбрана почива и на основу чега се и њена концепција уобличава. Наиме, само „створено“ друштво већ има систем својих вредности, па може да има и своју концепцију одбране и способност да се брани. Прва и незаобилазна претпоставка или атрибут таквог друштва јесте, без сумње, правна држава у којој су право и одговорност, обавеза и дужности у свим сферама живота, па и у сфери војне мисли и праксе, и однос према одбрани уопште, потпуно правно уређени.

Највеће потешкоће у напорима да мислимо концепцију одбране, у новим условима и на нови начин, представља нужност промене методолошког и општетеоријског приступа концепцији одбране. Морамо, наиме, много пре него што то „отпочнемо“ да много тога и научимо. У том науковању неће бити места медиокритетима, незналицама, апологетима и сличним „научницима“ који би о одбрани земље – тако значајном питању сваког народа и државе – да мисле и пишу не ради тог питања већ ради властите промоције. Јер, мислити о концепцији одбране друштва које, како рекосмо, добија све више карактеристике грађанског друштва не може се без знања која нуде филозофија, социологија, економија и мноштво других наука о том друштву. Без тих знања не може се разумети друштвена основа концепције одбране тога друштва као што се без (теоријских) знања и достигнућа војне мисли не може теоријски уобличити таква концепција, и то бар у истој мери као што се без (практичних – ратних) искустава (која не недостају народу на овим просторима, а која смо такође „заборављали“) не могу успешно водити одбрамбени рат, бојеви, битке и борбе у којима бисмо били победници. Отуда следи и наш став: прва претпоставка успешног промишљања концепције одбране новог друштва, ка чијем обликовању (већ) воде отворени процеси, јесте познавање суштине таквог друштва и места и улоге војне сфере у њему; а друга – правилно изабрани пут мишљења, дакле, методолошки приступ и метод, који, мора да кореспондира предмету који се истражује.

За остваривање обе те претпоставке потребно је знање и много више озбиљности, која неће дозволити да сваки онај који је, ту и тамо, напабирчио нешто (као знање) о одбрани и војним питањима нуди овом друштву, држави и народу „нова открића“ као нешто научно или стручно, а што, обично, не може да издржи ни минималне захтеве и критерије једног научног ангажмана или стручне употребљивости.

Када је реч о евентуално новом методолошком приступу и методу, морали бисмо да имамо у виду чињеницу која сада доминира духом многих (досадашњих) научника: потпуно одбацивање Маркса и његовог методолошког приступа и метода. Такав однос, уколико би се прихватио у садашњим и будућим напорима да се мисли концепција, произвео би лоше последице. Дакако, све то уз претпоставку да се ослободимо читања Маркса (ако смо га уопште читали) као идеолога, премда он и то јесте – али не увек и превасходно, како смо то до сада мислили, а он поготову то није када су у питању методолошка решења. Тек након тога „ослобађања“ показало би нам се да та његова решења, заснована иначе на материјализму, као филозофском односу према свету у целини и појединим регијама бића, и дијалектици, као методу, нису резултат његових идеолошких назора већ филозофске, научне и методолошке спознаје од старогрчке мисли до данас. То што многи наши „марксисти“ тога нису свесни није крив Маркс већ они сами, па Маркса не треба

одбацивати, већ га прво треба разумети, па тек онда са њим нешто чинити или не чинити.

Отуда, на питање како мислити концепцију одбране друштва које настаје на овим просторима и на рушевинама самоуправног друштва одговор може бити једино: на онај начин и оним путевима и методима који су примерени науци и методологији (а не некој идеологији) и у складу са највишим и највећим теоријским и методолошким достигнућима, којима је допринела и Марксова (методолошка) мисао.

Одбрана је и као сфера и као мисао и пракса војног деловања увек одбрана од некога. Одговор на питање од кога тражи јасно разумевање ближег и даљег окружења у којем одређена држава „као посебни индивидуум“, како би рекао Хегел, опстаје и размишља о начинима, снагама и средствима како би се (злу не требало) бранила. Тиме улазимо у, за ову прилику, последњи комплекс питања која су везана за „нови светски поредак“ као то окружење и могућу улогу војног чиниоца у њему – а што све скупа утиче како на истраживање, тако и на дефинисање и научно уобличавање концепције наше одбране.

Није прилика да о „новом светском поретку“ говоримо са свих аспеката, нити да трагамо за његовом суштином. О томе многи филозофи, економисти, правници итд. већ нуде своја „виђења“. Тако, наићи ћемо на мисао филозофске провенијенције – да „нови светски поредак“, у ствари, и није нов, већ да представља само коначно остварење метафизике и тријумф рационално центрираног ума; код правника – да је то коначно уобличавање правне државе у светским размерама, односно владавина права; код економиста – да је то победа „капитал-односа“ у, такође, светским размерама као једине алтернативе опстанка модерног друштва и успостављање власти капитала посредством науке и модерне технологије као врховног господара; код политиколога – да је то коначна победа демократије, парламентаризма, свих могућих плурализама, слободе, права и једнакости људи у условима теоријског и практичног слома последњег бастиона тоталитаризма (читај комунизма); да је његово „успостављање“ „крај историје“ – будући да је њен врхунац итд. Све то и јесте и није – а можда је и другачије, али читаву ту проблематику сада остављамо по страни иако мислимо да је њено разумевање и те како важно, штавише, најважније за општу нашу оријентацију у времену у којем јесмо и у којем морамо опстати.

Пажњу ћемо, због тога, задржати на оним аспектима „новог светског поретка“ који непосредније тангирају питање војног фактора и одбране. Тиме нисмо рекли ништа ново, јер је и „концепција ОНО и ДСЗ“ морала да узима у обзир „спољни фактор“; штавише, читава концепција била је „центрирана“ према споља, будући да се полазило од претпоставке да је угрожавање интегритета, суверенитета и друштвеног поретка изнутра незамисливо, с обзиром на (претпостављену!) хармоничност заједнице коју смо изградили (?). Разлика је, међутим, у

томе што је то окружење у време стварања те концепције било „прозирније“, једноставније и разумљивије, што се за садашње услове не може рећи, па је мишљењу потребан и те какав напор да иза појавног у том окружењу открије све замке и странпутице на које се може наићи у покушају истраживања и стварања нове концепције.

Оно што је било, а чега више нема као окружења могло би се сабрати у следећој реченици: политичка, идеолошка, економска, и војна, скоро гранитна биполарност света је нестала; униполарност је процес који се изграђује, али и намеће свима. Биполарност је одређивала место скоро свакој држави и тако располажењем свету, при чему је то место, опет, одређивало став самих тих држава према властитој одбрани. Изгледа, међутим, да су најбоље место „заузеле“ оне земље и државе које су вештом политиком успевале да се одрже на „клацкалици“ која је спајала та два пола, та два света, та два блока, те две велике силе. Ми смо, без сумње, били једна таква земља, па смо успевали да на тој „клацкалици“ успешно лавирамо између та два пола, владајући се „кооперативно“, али и задржавајући извесну подозривост према једном и према другом, имајући при томе, ипак, у виду (можда само у подсвести) да нам леђа чува и „велики брат“. Но, без обзира на начин на који смо успевали да се одржавамо у том и таквом свету, мора се признати да смо, с обзиром на сталну напетост између та два пола и реалне процесе у којима се војном силом много тога решавало, и те како посвећивали пажњу сопственој одбрани, стварајући не само концепцију како бисмо се бранили већ развијајући и комплетан систем одбране и стварајући моћне оружане снаге (према неким проценама, међу пет најјачих у Европи). Није искључено да би тада створена концепција и све оно што смо створили као средство одбране успешно одолевало евентуалној агресији. Међутим, крајњи резултат би вероватно био овај садашњи – с обзиром на објективне противуречности које су владале друштвом.

Глобално гледајући, у таквом биполарном свету мале земље, каква смо и ми, имале су ипак неку улогу и са својим релативно (па и апсолутно) малим војним потенцијалом, посебно у неким специфичним стратегијским констелацијама. Због тога ниједан пол није био равнодушан према опредељењима трећих (тих малих) земаља, и то независно од њихове војне или привредне снаге. Оне су због тога и могле релативно у миру да „сањају“ сан своје величине, независности и суверенитета, и да се „шепуре“ својом војном моћи, стварајући сопствене концепције одбране и манифестујући своју војну снагу иако су знале – ми смо поготово то знали – да их такве какве јесу нико неће ни нападати, осим ако би се (случајно) нашле у раљама неких стратегијских замисли једне од великих сила.

Но, сада се све то изменило. Нестао је један стуб „моста“ на којем смо се ми својом „војном силом“ и „концепцијом“ (читај: политичким

прагматизмом и политичком спекулацијом) деценијама одржавали. Господин Горбачов „предао“ је цели Исток Западу за једва једну шаку долара од обећаних милијарди, заборављајући, притом, да Русија не смета Западу зато што је оваква или онаква, већ зато што је Русија. То што је он урадио са својом земљом може бити и његова ствар, односно ствар народа који му је то дозволио. Зло је, међутим, што је тиме отворио широм врата вековним аспирацијама Запада да успостави „свој поредак“ као светски, што се управо сада догађа успостављањем „новог светског поретка“. Као последица тога, елиминисано је супарништво и моћ се сконцентрисала на једном полу, са чијег се становишта обликују светски односи и процеси и „одређује“ место свим државама и народима, односно судбине земаља и народа, чиме је „простор за властито и независно обликовање сопствене судбине, па у том склопу и за војни фактор драстично сужен, чак и преко свих очекивања“.

У „новом светском поретку“ (униполарни свет), поред многих других промена, дошло је и до „великих претумбација у вредносном систему“, „живот за мир, а потом људска права и слободе, изгледа да су избили у сам врх вредносне хијерархије“ – кажу поклоници тог поретка. Волели бисмо да им верујемо. Тиме би, без сумње, биле испуњене и наше вековне наде да живимо у миру, слободи и демократији, достојанствено као своји на своме. Стварност је, ипак, мало другачија. „Нови светски поредак“ све то, доиста, нуди, али „у властитој обради“; то су, наиме, демократија, слобода и мир по мери свемогућег Центра. Садржаје нуђене демократије, слободе, мира, права и једнакости и свих осталих вредности не одређују они који би да са тим вредностима и у њима живе, већ, опет – Центар. За ту сврху успоставља се „светски правни поредак“ који процењује „регуларност“ сваке природноправне ревандикације неког (малог) народа. Једноставније речено: од сада (успоставом таквог поретка) само позитивни, само важећи „светски правни поредак“ одређује шта су у политичком смислу правда, истина и слобода; само норме „светског поретка“ додељују суверенитет новим државама, изричу санкције или признају границе.

Долазимо тако до питања од виталног значаја: шта бива ако „понуђено“ нека земља, држава и народ не прихвате или одлучно затраже да се одлуке таквог поретка барем примењују неселективно, универзално и целовито? Треба очекивати да се тада њима препусти одлука о избору мере и садржаја сопствене демократије, слободе, или властитог суверенитета и осталих „дивилизацијских вредности“, које су, како кажу поклоници тог поретка, „избиле у сам врх вредносне хијерархије“ „новог светског поретка“. Зар би се другачије и могло очекивати с обзиром на саму суштину тих вредности?

Догађа се, међутим, у стварности нешто друго, што говори и о суштини тог поретка: уколико, наиме, „понуђено“ неко не прихвати (и то не због самих вредности које се нуде, већ због њиховог садржаја и

начина како им се нуде), па још покаже и спремност да то одбије и силом, сматраће се, прво, побуњеником против „светског (правног) поретка“ и „цивилизацијских вредности“ које тај поредак нуди, затим ће се употребити читав низ „миростворачких санкција“, да би се, на крају, запретило војном силом (или та сила и употребила) како би се „побуњеник“ дефинитивно „средио“.

Зар ту ситуацију ми већ не живимо?

Но, у овој прилици интересује нас само једно: да ли се у том „новом светском поретку“ заиста променила улога војног чиниоца? По свему судећи није; тај чинилац је и даље остао (додуше крајње) средство наметања туђе воље народима и државама које из било којих разлога не прихватају да постану модерно робље великог „ујка Сама“, који би, ако не баш то, а онда сигурно да их бар обликује по сопственом облику и обрасцу живота, а да се, при томе, никада не запита о самом себи.

Ако је то тако, а изгледа да јесте, онда такви народи, међу којима смо без сумње и ми, морају да размишљају о сопственој одбрани и у „новом светском поретку“, и да буду спремни и на оно најгоре. И то не зато што „нуђене“ цивилизацијске вредности не прихватају као такве, већ због тога што не могу да се помире да им други одређују садржај и меру тих вредности које они вековима светињама сматрају – као ми на овим просторима и у својој историји; што имамо неко своје историјски уобличено достојанство и схватање слободе; што слободу ценимо изнад свега и што никада и никога у својој вековној историји нисмо нападали, већ само тражимо право да живимо као своји на своме, не оспоравајући то исто право било коме другом!

То су само неке од назнака које треба узети у обзир уколико нам је стало да концепцију одбране мислимо у новим условима, што је, свакако, напоран и дугорочан „посао“, у којем морају бити ангажоване све интелектуалне и друге снаге, као што се и у евентуалном оживотворењу те концепције морају ангажовати све расположиве снаге и средстава.